

LIETUVIŲ MIGRANTŲ PROZA: LIETUVIŠKO TAPATUMO ŽENKLAI K. BARĖNO „DVIDEŠIMT VIENA VERONIKA“ IR A. FOMINOS „MES VAKAR BUVOM SALOJE“

JUSTINA PETRULIONYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Esminiai žodžiai: *naratyvo erdvė, vieta, talpykla, deskripcija (aprašymas), tapatumas, (e)migrantas*.
Key words: *narrative space, place, container, description, identity, emigrant, migrant*.

„Erdvė“ ir „vieta“ – artimos, tačiau skirtingos sąvokos. Ir nors jas laikome savaime suprantamais mūsų (ir analogiškai – naratyvinio) pasaulio elementais, kai imame apie jas galvoti, anot geografo Yi-Fu Tuano, jos „gali įgyti netikėtas prasmes arba iškelti klausimų, kurių net negalvojome kilsiant“ (Tuan, 2001, 3). Tų prasių paieškoms šiame tyrime pasitelkiami dviejų Anglijoje gyvenusių lietuvių autorių naratyvai – 1947-aisiais į Angliją emigravusio ir iki gyvenimo pabaigos ten gyvenusio išeivijos rašytojo Kazimiero Barėno (tikr. Barauskas, 1907–2006) novelių romanas „Dvidešimt viena Veronika“ (1997 [1971]) ir kurį laiką Anglijoje gyvenusios šiuolaikinės rašytojos Aleksandros Fominos (g. 1981) romanas „Mes vakar buvom saloje“ (2011). Dėmesys romanuose reprezentuoti erdvei ir postkolonijinis požiūris į tekstą leidžia nušviesti juose pasikartojančius motyvus kaip galimus Lietuvos kultūros, problemiško lietuvių (e)migranto tapatumo ženklus.

Pagrindinėmis teorinėmis atramomis, parankiomis naratyvo erdvės analizei, tapo postklasikinių naratologų Marie-Laurie Ryan (2012a, 2012b)¹, Teresos Bridgeman (2007) ir Ruthos Ronen (1997) straipsniai.

K. Barėno ir A. Fominos kūriniais lyginti prielaidas sudaro tai, kad: jie parašyti remiantis patirtimi, rašytojų įgyta Anglijoje; autoriai pažymi savo santykį su aplinka ir lietuviškuoju identitetu, jų reikšmingumą sau², norą kalbėti apie tai, kas vyksta *čia ir dabar*³; kūrinuose

¹ Visą medžiagą iš anglų kalbos vertė šio tyrimo autorė, jei tam tikru atveju nenurodyta kitaip.

² K. Barėnas: „Toli buvo paliktas gimtasis kraštas ir ryškiai grįždavo atmintin kai kurie įvykiai bei išgyvenimai. Jie ir paskatino bandyti atkurti“ (Barėnas, 1992, 140). A. Fomina: „apie jį [Kauną, – J. P.] romane rašiau tiek daug, nes iš dalies norėjau, kad jis liktų literatūroje toks, kokį aš jį mačiau, nes jaučiu, kaip viskas keičiasi. Norėjau užfiksuoti tam tikras mano pačios, draugų legendas, vietas, kuriose lankėmės, patį laikotarpį“ (Petruilionytė, 2012a); „Apie skvotus <...> gana artimi draugai <...> kalbėjo atvirai, jų švieži išpūdžiai man ilgainiui užsifiksavo, nes ir nustebino, ir privertė susimąstyti – apie vietas, žmones, skirtingas kultūras. Jau buvau pagyvenusį Britanijoje, tad daugiau mažiau žinojau apie skvoterius“ (Petruilionytė, 2012b, asmeninis archyvas).

³ K. Barėnas: „Esu, matyt, iš prigimties realistas. <...> To kasdienio, ypač teigiamo žmogaus grožis, man rodos, yra didžiausias dalykas“ (Peleckis-Kaktavičius, 2004, 174–175). A. Fomina: „Man lietuvių literatūroje ir trūksta tokių ramių istorijų apie mūsų laikus, aplinkui gyvenančius žmones, nes legendas apie didingą praeitį galima kurti ir be didelių pastangų. <...> [Turi] asmeniniu pavyzdžiu parodyti, kas yra gerai, kaip galima surasti lobį ten, kur esi“ (Petruilionytė, 2012a).

vaizduojama Lietuva ir Anglija, kur gyvena(-o) protagonistė, moteris, turinti lietuvių filologijos išsilavinimą ir svetur dirbanti alinantį fizinį darbą: pokariu priverstinai emigravusi Veronika K. Barėno romane (vaizduojama pokario emigracija) ir XXI a. savanoriškai posovietinę Lietuvą palikusi Ūla A. Fominos romane (vaizduojama emigracija po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo 1991 m.); romanuose reflektuojami galios santykiai, (po)okupacinė tikrovė; romanuose laikas neakcentuojamas – trūksta aiškių laiko nuorodų, jų pasakotojas – išorinis, nedalyvaujantis pasakojime (pasakojama naratoriaus balsu, o žvelgiama daugiausia iš protagonistėjų perspektyvos). Įdomu paminėti ir kiek formalų autorių ryšį: A. Fomina už romaną „Mes vakar buvom saloje“ 2011-aisiais gavo literatūrinę Kazimiero Barėno premiją.

NARATYVO ERDVĖ VS VIETA IR PRIELAIDOS POSTKOLONIJINEI KRITIKAI

Pastaruoju metu postklasikinėje naratologijoje vis dažniau tyrinėjamas kognityvistų aktualizuotas konceptas „erdvė“ (Ryan, 2012a). Erdvė suvokiama ne tik kaip pasaulio reprezentacija (Ryan, 2012a), bet ir kaip netikėtas prasmes atveriantis (naratyvinio) pasaulio elementas.

T. Bridgeman išryškina erdvinę schemą *talpyklą* (angl. *container*), būtiną siekiant suprasti skaitomo naratyvo vidų ir išorę: „[v]iskas naratyvas gali būti sukonstruotas pagal tai, ar protagonistas yra talpyklos išorėje, ar viduje“ (Bridgeman, 2007, 55). Jurijaus Lotmano teigimu, naratyvas atsiranda, kai veikėjai peržengia ribas tarp simboliškai *įkrautų* erdvių: „įvykių jungtis visada gali būti sumažinta iki esminio epizodo – dviejų esminių topologinių sienų peržengimo siužeto erdvinėje struktūroje“ (cit. iš Ryan, 2012a). Be to, šis semiotikas parodė, kad aprašomieji elementai ir jų santykiai „nėra tikrovės dalis, bet iš tikrųjų yra paimti iš grynai ideologinio modelių rinkinio, skirto sutvarkyti istorinę socialinę erdvę“ (cit. iš Ronen, 1997, 277). Vadinasi, deskripcija „nėra tik papuošimo būdas“, o atidesnė diskurso analizė suteikia galimybių tirti „visas deskripcijos funkcijas ir jos poveikį specifiniuose tekstuose“ (Pflugmacher, 2008, 101)⁴.

Kaip minėta, „erdvė“ nėra tapati sąvokai „vieta“, nors jų reikšmės žmonių sąmonėje dažnai tapatinamos (Tuan, 2001, 6). Siekiant išvengti tokio ambivalentiškumo, būtina apibrėžti erdvės ir vietos ypatumus viena kitos atžvilgiu.

M.-L. Ryan teigimu, mes gyvename toje pačioje erdvėje, bet kiekvienas pagal šią bendrą erdvę susikuriame skirtingus „mentalius žemėlapius“, kurie „išskiria tam tikras buvimo vietas kaip turinčias ypatingas reikšmes“ (Ryan, 2012b, 108). Erdvės ir vietos palyginimas, išskirtas remiantis M.-L. Ryan darbais (ten pat, 2012c), pateikiamas 1 lentelėje.

„Vietos pajautos“ sąvoka, anot M.-L. Ryan, yra kilusi iš romėnų religijos figūros *genius loci*; tai – dvasia, kuri „apgyvendina vietą ir reprezentuoja tai, kas padaro šią buvimo vietą skirtingą nuo kitų“ (Ryan, 2012b, 109). Žodis „vieta“ lietuvių kalboje, regis, turi teigiamą konotaciją (pvz.: metaforos „žmogus be vietos“, „laiku ir vietoje“, „savo vietoje“; Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) tarp dvidešimt keturių žodžio „vieta“ reikšmių pateikiamos tokios akivaizdžiai teigiamai konototos: „kam nors tinkama, derama, įprasta padėtis erdvėje“, „tinkamos aplinkybės, tinkamas momentas, galimybė“, „tinkama, įprastinė būklė“, „derama visuomeninė, turtinė, šeimyninė padėtis“, „būstas, namai, buveinė“, „kiemas, ūkis, sodyba,

⁴ Iš anglų kalbos vertė dr. Vijolė Višomirskytė.

1 lentelė. **Erdvė versus vieta**

ERDVĖ	VIETA
<ul style="list-style-type: none"> • Judėjimas • Laisvė, nuotykis, pavojus • Abstraktus taškų, kuriuos skiria tam tikri atstumai, rinkinys • Erdvės taškai yra sukeistini • Tuščia talpykla pavieniams objektams • Atvira ir neapibrėžta • Anonimiška • Nesenstanti • Matematinis konceptas • Jaučia šunys • Ilgalaikė 	<ul style="list-style-type: none"> • Įsišaknijimas, namai • Saugumas • Konkreti aplinka, su kuria žmonės palaiko emocinius ryšius • Turi savo unikalų <i>charakterį</i> • Susijusių dalykų tinklas • Turi ribas • Apima bendruomenę ir išgyventus patyrimus • Suformuota istorijos ir bendruomenės • Socialinis konceptas • Jaučia katės • Trumpalaikė

gyvenimas“). Žodis „erdvė“ šiuo atveju turi šešias gana neutralios konotacijos reikšmes (LKŽ). Žmogaus priklausymą tam tikrai vietai liudija ir daiktavardis „vietinis“, o ne „erdviniš“ („erdviniš“ juk reiškia ypatingumą, tai – būdvardis). Visa tai rodo, kad atitinkamas žmogaus ryšys su erdve ir vieta slypi ir pačioje mūsų kalboje.

Pasirinktų romanų analizei ir palyginimui parankios postkolonijinės kritikos siūlomos prielaidos „vertinti tekstus kaip tapatybės ir sąmoningumo išraiškas“ (Subačius, 2006, 285), sutelkti dėmesį į naratyvuose išryškėjančias subjekto problematikas, postkolonijinių nusivylimą (Williams, 2008, 454). Postkolonializmo teoretikės Trinh Minh-ha tvirtinimu, tyrinėdami identitetą „užuot klausę, „kas“ mes esame, turėtume domėtis, „kur“, „kada“ ir „kaip“ esame“ (Ritivoi, 2008, 234). T. Minh-hos mintis taip pat pagrindžia šio tyrimo, kuriame siekiama nušviesti galimus lietuviško tapatumo ženklus, orientavimąsi į erdvę.

Straipsnyje pasirinkti romanai yra interpretuojami kaip postkolonijiniai naratyvai, kuriuose keliama postkolonijinio ((po)okupacinio) subjekto klausimai, reflektuojami galios santykiai ir t. t. Siekiama apsvarstyti, kokią žmogų (su)formavo okupacinė kultūra, kokių pėdsakų paliko lietuvių sąmonėje, kokiems jų sprendimams įtakos turėjo okupacija ir posovietinis laikotarpis: pavyzdžiui, abiejuose naratyvuose reprezentuojamas protagonistų gyvenimo lūžis – persikėlimas iš gimtosios į kitą šalį (o persikėlimas, anot J. Lotmano, yra esminis naratyvo įvykių jungties epizodas). K. Barėno Veronika yra verčiama bėgti nuo Lietuvos okupantų, emigruoti, o A. Fominos Ūla, galima manyti, jausdama *postkolonijinių nusivylimą* ir siekdama laisvintis iš posovietinės sąmonės ideologinių apribojimų bei suvaržymų, savanoriškai bėga nuo nepriklausomybę atgavusios posovietinės Lietuvos kasdienybės.

Postkolonijinei kritikai rūpi ir patys kūriniių autoriai, jų „literatūrinės ir gyvenimiškos nuostatos bei elgsena“ (Subačius, 2010, 371). Į tai atsižvelgiant, svarbu ne tik tai, kad K. Barėno ir A. Fominos veikėjai atsiduria emigracijoje, bet ir tai, kad abu rašytojai gyveno Anglijoje ir, remdamiesi būtent ten įgyta patirtimi, parašė romanus. Straipsnių rinkinio „Literary Landscapes: From Modernism to Postcolonialism“ sudarytojai, ieškoję paralelių tarp modernistiniuose ir postkolonijiniuose naratyvuose išryškėjančių erdvinių segmentų, pastebi sutapimą: modernistiniai rašytojai labai dažnai „buvo egzilai arba emigrantai – ta pati tiesa galioja postkolonijiniams rašytojams ir jų veikėjams“ (Lange et al., 2009, xiii). Žinoma,

ši analogija nereiškia, kad A. Fominą ir K. Barėną galime vadinti postkolonijiniais rašytojais; tai – tik prielaida, padedanti analizuoti romanus, pasitelkiant postkolonijinę kritiką.

ROMANŲ FABULOS IR ERDVĖS PRISTATYMAS

Romane „Dvidešimt viena Veronika“⁵ vaizduojamas laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo. Pagrindinė veikėja, kurios gyvenimo istorija pasakojama – lietuvė, lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja Veronika Šventarienė. Bijodama būti ištremta, drauge su vyru Kostu, taip pat mokytoju (vyras buvo šaulių būrio pirmininkas), ji pabėga iš Lietuvos. Kurį laiką gyvena Teufelhageno DP stovykloje, galiausiai emigruoja į Angliją. Iš pradžių čia nuomojasi kambarį pas šeimininkę, vėliau nusiperka namą darbininkų rajone. Tuo metu Veronika dalyvauja lietuvių bendruomenės gyvenime, tačiau po nemalonių susidūrimų su lietuviais liaujasi. Visą laiką Šventariai dirba fizinį darbą fabrikuose, taupo pinigus, planuoja pensiją. Veronika dažnai jaučia nuobodulį, vienatvę, ją vargina rutina, o Kostui pakanka vien darbo fabrikuose ir miego. Romano pabaigoje vyras numiršta, ir Veronika lieka viena.

K. Barėno kūrinyje išryškėja dvi skirtingo tipo erdvės, kuriose gyvena Veronika: faktinė (fizinė, geografinė – Anglija, kurios svarbiausi erdviniai rėmai – Veronikos namai) ir įsivaizduojama (mentalinė – Lietuva, kurios svarbiausi erdviniai rėmai – tėvų trobelė). Be to, reikšmingi yra įvairiausi Veronikos sukurti galimi pasauliai (Vindzoro pilis). Pasakojimo pradžioje protagonistė ryškiau vaizduojama faktiniame naratyvo pasaulyje, antrojoje pusėje – vis dažniau iš jo persikelianti į įsivaizduojamas erdves ir prisimenamą Lietuvą. Egzilio rūpesčių užslopinti gimtosios šalies prisiminimai Veronikos sąmonėje ryškiausiai išnyra jai senstant – kai sumažėja realios veiklos, atsiranda daugiau laiko, kurį dažniausiai protagonistė leidžia namuose, darbininkų rajone, Liutone.

Romane „Mes vakar buvom saloje“ vaizduojama 2000-ųjų pradžia. Tai – pasakojimas apie XXI a. nepriklausomos Lietuvos jaunimą, augusį radikalių socialinių, politinių, kultūrinių ir vertybinių pokyčių laikotarpiu. Pagrindinė kūrinio veikėja – lietuvių filologijos išsilavinimą turinti lietuvė mergina Ūla, kuri dirba knygynė ir su keturiais draugais (Remiu, Indžiu, Liutu ir Marija) nuomojasi butą Kauno centre. Pavargę nuo aplink tvyrančio konservatyvizmo, pinigų ir veiklos stygiaus, jaunuoliai emigruoja į įsivaizduojamai laisvą Didžiąją Britaniją. Veikėjai patenka į skvoterių, juodadarbių emigrantų, bendruomenę. Nesaugus, nestabilus gyvenimas, benamystė, alinantis darbas tampa išbandymu Ūlai. Kūrinio pabaigoje Ūla grįžta į Lietuvą.

A. Fominos kūrinyje vienas reikšmingiausių erdvių segmentų yra sala. Ūla gyvena arba gyvena salose ir šalia jų: geografinė Nemuno sala, metaforinės salos Lietuva (Lietuvos, kaip salos, įvaizdį pagrindžia Ūlos mintys Anglijoje: „jei tik žinai, kad yra kitas krantas, šis pasidaro ne toks jau reikšmingas“ (Fomina, 2011, 258)) ir Sovietų Sąjunga, geografinė

⁵ K. Barėno kūrinio žanrinė identifikacija ir naratyvo forma reikalauja paaiškinimo. 1997 m. leidime „Dvidešimt viena Veronika“ buvo įvardytas kaip novelių romanas, sudarytas iš dvidešimt vienos novelės, kurių pagrindinė veikėja – Veronika. Šio naratyvo erdvės aptarimas tampa problemiškas todėl, kad, žvelgdami į jį kaip į visumą, reikšmingais galime laikyti vienus erdvinius elementus, o žvelgiant į atskiras noveles gali išryškėti visai kiti, tik toje novelėje pažymėti elementai. Šiame tyrime išryškinami viso kūrinio kontekste svarbūs erdviniai segmentai. Dėl to dvidešimt viena romano dalis laikoma ne atskiriomis novelėmis, o tarpusavyje susijusiais romano skyriais.

sala Didžioji Britanija. Sališkumą jame įprasmina ir pasikartojantys įvaizdžiai: vanduo, jūra, upė, krantas, uostas, prielauka, sąsiauris, jūreiviai, dugnas, laivas. Romane išryškėja Ūlos gyvenimo erdvės ir darboviečių skirtumai. Lietuvoje ji gyvena bute Bokšte, o dirba knygyne rūsyje. Tai – opozicija, išreiškiamą vertikale. Anglijoje Ūla neturi namų (gyvena apleistuose namuose *skvotuose*) ir dirba rūsiuose, kioskelyje ant ratų, traukiniuose, o šie segmentai gali simbolizuoti keliavimą, horizontale, jungiančią Ūlą su Lietuva.

K. BARĖNO IR A. FOMINOS ROMANŲ PARALELĖS

Vienomis svarbiausių erdvinių schemų kūriniuose tampa Lietuva ir Anglija, kurios reprezentuojamos metonimiškai, per mažesnius erdvinius segmentus, ir gausiausiai – iš protagonistų perspektyvos.

Abiejų protagonistų buvimas talpyklos išorėje arba viduje romanuose itin svarbus. Nusipirkdama namą⁶ ir jį apgyvendindama K. Barėno Veronika paverčia jį namais ir taip patenka į Anglijos, kaip talpyklos, *vidų*. Šiuos namus protagonistė apibūdina kaip pirmuosius nuosavus savo gyvenime (Barėnas, 1997, 78), tikruosius (Barėnas, 1997, 290). Be to, nuosavybės įsigijimas pakeičia Veronikos socialinį statusą Anglijoje (bent jau jos pačios požiūriu) – ji įgauna galios. Iš kambarius nuomojančios emigrantės Veronika tampa kambarius nuomojančia šeimininke. Lietuvos *viduje* ji nebuvo, nes ten tikrųjų namų niekada neturėjo – trobelė, kurioje užaugo, tekste įvardijama kaip „tėvų trobelė“, „ta trobelė“, bet ne „Veronikos trobelė“ ar „Veronikos namai“. Priešingai, kelis kartus kartojant neiginį „Ne“ pabrėžiama, įtvirtinama, kad ši trobelė jai – ne namai: „trobelė, kuri sapnuos ateina, ne namai. Ne, ne, ne namai“ (Barėnas, 1997, 290).

A. Fominos Ūla nepatenka į Anglijos *vidų* – gyvena apleistuose, negyvenamuose namuose skvotuose, nuolat pastebi anglų namus juosiančias tvoras, sustiprinančias jos buvimą Anglijos *išorėje*. Namus, kurių ilgisi ir į kuriuos sugrįžta, Ūla turi Lietuvoje, ir šia prasme namai yra jos *viduje*: „Tai Lietuvoje buvo namai – namaaaaaaaai, tokiomis pastangomis apgyvendinti, taip kruopščiai prižiūrėti ir stebimi, kad kiekviena grindų lenta turėjo savo garsą ir savo kentėjimo istoriją, kiekvienas daiktukas buvo iš ko nors tiesiogiai ar netiesiogiai paveldėtas“ (Fomina, 2011, 353). Veikėjos Lietuvą sieja su pastoraliniu kraštovaizdžiu, žmonėmis ir gimtąja kalba. Abi protagonistės jaučia nevienareikšmiškus jausmus Lietuvai. Lietuvoje esanti tėvų trobelė K. Barėno Veronikai sukelia vien neigiamas emocijas, protagonistė trobelės nevadina namais, netrokšta ten sugrįžti, jos mintys ir veiksmai nesutampa: ji ilgisi, prisimena ir sapnuoja Lietuvą, ją nešiojasi atmintyje (kūrinyje ryški atminties, kaip vietos, metafora, pvz.: „kiekvienas lietuvis atminties užkampiuose nešiojasi krūvą tam tikrų posakių ir dainuškų nuotrupų“ (Barėnas, 1997, 153)), tačiau noras ten sugrįžti nuslopsta. A. Fominos Ūla žavisi Kaunu, kritikuoja to neįsivaizduojamus, ten turi namus, iš įsivaizduojamai laisvo Londono grįžta į Lietuvą, iš kurios bėgo. Tačiau jai nepriimtinas posovietinei Lietuvai

⁶ Būtina aptarti sąvokų „namas“ ir „namai“ problematiką. Lietuvių kalboje žodžio „namas“ (kuris LKŽ apibrėžiamas kaip „gyvenamasis trobesys“ arba tiesiog „pastatas“) daugiskaitos vardininko forma „namai“ sutampa su žodžio „namai“ (kuris LKŽ apibrėžiamas kaip „nuolatinė gyvenamoji vieta“) forma. Anglų kalboje tokio homonimiškumo nėra: namą reiškia *house*, o namus – *home*. Čia aptariamas Veronikos santykis su namais (plg. angl. *home*), kuriuos ji susikuria nusipirkusi namą (plg. angl. *house*) darbininkų rajone, Liutono miestelyje, Anglijoje.

būdingas uždarumas, privatumas, taisyklės. (Pažymėtina, kad visa tai Ūla mato ir Britanijoje. Galima sakyti, per tai išryškėja protagonistės, kaip traumuoto posovietinio subjekto, sąmonės būseną.) Tačiau tiek Veronika, tiek Ūla tapatinasi su Lietuva kaip gimtąja vieta, tik, atvirkščiai nei Ūlai, Veronikai Lietuva išlieka mentalinė vieta. Būdamos Anglijoje, protagonistės Lietuvą pasiekia prisiminimais ir mintimis.

Abiejų romanų faktiniai įvykiai vyksta Anglijoje, kuri vaizduojama kaip urbanistinė. Čia protagonistės vaizduojamos kaip dvilypės asmenybės – jos fiziškai juda ne savoje erdvėje, bet dažnai persikelia į galimus pasaulius: Veronika kine, bibliotekoje, sapnuose, Ūla – žiūrėdama televizorių, miegodama. Kūriniuose pastebima socialinė kritika, nukreipta į Angliją (pvz., socialiniai padalijimai tarp anglų ir emigrantų), tačiau ji daug intensyvesnė A. Fominos romane. Susidaro įspūdis, kad Veronika siekia pritapti, įsitvirtinti nesavoje erdvėje. Galbūt tai nulemia priverstinė Veronikos emigracija (ji neturi kur grįžti – Lietuva okupuota). Pasakojimas parodo, kaip ilgai slopintas Veronikos ilgesys Lietuvai išnyra per sapnus ir prisiminimus senstant Anglijoje ir kaip jis vėl pamažu nuslopsta. Protagonistė į Lietuvą sugrįžti negali, galiausiai – nebenori (pasakojimas baigiasi epizodu, kuriame vaizduojamas Veronikos gyvenimas Anglijoje po vyro mirties: jokių ateities planų ji nekuria ir visiškai užsidaro namuose). Veronika – egzilinė asmenybė, kurios mintys ir veiksmai, kaip minėta, nesutampa. Nesavoje erdvėje ji susikuria savą uždara pasaulį – pirmuosius ir tikruosius namus – *savo vietą*. Toks uždaras pasaulis įprastas Anglijoje. Veroniką supa svetima kultūra, tačiau namuose ji saugo lietuviškas knygas, prisimena ir sapnuoja Lietuvą. Pagal anglišką paprotį ji nori miegoti antrajame namo aukšte, tačiau sapnuoja Klevalapius, kuriuose mokytojavo. Sapne jos pasakojimų apie Nemuną klausosi Ričardas Burtonas ir Elizabetha Taylor. Toks lietuviškos ir angliškos kultūros susipynimas būdingas visam K. Barėno kūriniui.

Savanoriškai emigravusios A. Fominos Ūlos santykis su Anglija kitoks nei Veronikos. Kolonialistinę Angliją ji dažnai labai kritikuoja, baisesi urbanistiniu Londono kraštovaizdžiu. Būdamą Londone, ji nuolat galvoja apie Lietuvą. Tai rodo Ūlos ryšį su palikta gimtąja šalimi, saugia gimtąja vieta, ją *šaukiančia* sugrįžti. Svarbūs tampa naratoriaus žodžiai: „ji pati visiškai priklausoma <...> nuo šio nemylimo miesto, įsupusio ją į savo nešvarius spąstus, <...> nebenori iš jo nieko gauti, nebenori daugiau daryti pinigų – nori ramiai pasėdėti ir paklausti, kaip ošia medžiai“ (Fomina, 2011, 397). Šis noras tampa dar vienu Ūlos troškimo sugrįžti namo liudijimu.

Lietuvos reprezentavimas kūriniuose išryškina įdomų pasikartojantį simbolinį (apgriuvusios) trobos vaizdinį. Veronikos tėvų trobelės aprašymas K. Barėno romane sukuria panašų vaizdinį kaip ir A. Fominos romane Ūlos minima medinė lūšna, kurioje užaugama ar gyvenama Lietuvoje. Veronikos tėvų trobelė maža, ankšta, dreba pro šalį važiuojant traukiniui. Veronika ją vadina grytele, vienalange lūšna (Barėnas, 1997, 272–273). A. Fominos romane minima lūšna – medinė, su nebaigta veranda, tualetu kieme ir vėjo perpučiamu aukštu (Fomina, 2011, 147). Abu erdviniai segmentai apibūdinami kaip nestabilūs, paprasti, skurdūs, maži, – taip jie tampa ne tokios *sukultūrintos*, gamtinės, agrarinės Lietuvos kultūros ženklais, pačios Lietuvos metonimija. Panaši prasmė užkoduota ir aptariamų žodžių semantikoje: „troba“ – valstiečių gyvenamasis namas, pirkia, „grytelė“ – nedidelė gryčia, trobelė, „gryčia“ – gyvenamasis namas ir gyvenamojo namo *prastesnysis* galas, „lūšna“ – apgriuvusi troba (LKŽ) (pabraukta mano, – J. P.). Vaizduojant trobelę akcentuojamas prastumas, irimas, lūšnos – tai, kad namas nebaigtas statyti. Toks trobelės ir lūšnos aprašymas išryškina

kultūrinio Lietuvos identiteto nestabilumą. Be to, abi protagonistės šiuos Lietuvą metoniškai ženklinančius medinius gyvenamuosius pastatus priešina Anglijoje egzistuojantiems namams: Veronika sukuria tėvų trobelei opozicišką Vindzoro pilį, o Ūla medinę lūšną priešina Anglijoje įprastiems vienodiems raudonų plytų namams. Lūšna A. Fominos romane gali būti priešinama ir postmodernistiniam Barbikanui, kuris tampa užuomina į barbakaną – viduramžių mūrinį bokštą „su šaudymo angomis miesto vartams, tiltams ginti“ (TŽŽ). Taip konstruojama opozicija tarp agrarinės Lietuvos ir urbanistinės Anglijos. Per šį supriešinimą sukuriamas savitas paradoksas: nuo traukinio drebanti trobelė ir vėjo perpučiama lūšna ženklinama laisvę ir judėjimą ilgai okupuotoje Lietuvoje, o pilis, bokštas, standartizuoti namai – tvarką, taisykles, stabilumą laisvoje Anglijoje.

Savitų paralelių atveria ir Anglijos reprezentacija romanuose. Anglijai būdingas urbanistinis kraštovaizdis, kurį romanuose ženklinama gatvės, transporto priemonės, darbininkų rajonai, standartizuoti namai, abiem protagonistėms atrodo nepriimtinas, o Lietuva romanuose reprezentuojama per gamtines detales. Veronika baidosi įrengimais, kuriais statomi didžiuliai namai – „butų kolonija“ (Barėnas, 1997, 150), o Ūlą gąsdina postmodernistinis kultūros centras Barbikanas, pastatytas iš didžiulių stiklo ir metalo konstrukcijų (Fomina, 2011, 224).

Kitas paralelus vaizdinys išryškėja per karalystės, karališkumo ženklus, kurie oponuoja apgriuvusios trobos vaizdiniais ir turi svarbią galios, valdžios simbolinę reikšmę. K. Barėno Veronika svajonėse, vaizduotėje save ir savo motiną iš skurdžios trobelės perkelia ir apgyvendina Vindzoro pilyje: protagonistė vargstančią, visą gyvenimą turtingųjų skalbinius skalbusią motiną paverčia karaliene ir taip suteikia jai galios. Išryškėja opozicija *skurdas–galia*, apverčianti įsigalėjusias normas. Pilis čia susieta su Didžiosios Britanijos teritorija, istorija ir tiesiogiai ženklinama jos galia.

A. Fominos Ūla Kaune dirba rūsyje, o namą, kuriame gyvena, metaforiškai pavadina Karaliaus Mindaugo Proto Bokštu ir save, it kokią princesę, apgyvendina bokšte. Lietuvės Ūlos *išsiauškstinimas* sovietškumo atžvilgiu įprasminamas ir vizualiai: didžiosiomis raidėmis parašomi ne tik pirmieji pavadinimo dėmenys – Karalius ir Mindaugas, bet ir antrieji – Protas ir Bokštas. Karalius Mindaugas tampa nuoroda į Lietuvos karalystės laikus. Šios karalystės vaizduojamoje Ūlos dabartyje nebėra, ir apskritai Lietuva nebėra karalystė, XX a. ji buvo okupuota sovietų. Todėl šis vaizdinys galėtų simbolizuoti posovietinio individo strategiją imituoti sovietinę galią. Ūla gyvena ne tik posovietinėje šalyje, bet ir šalyje, kuri kažkada buvo karalystė. Taip Bokšto vaizdinys sukuria priešpriešą *lietuviškumas–sovietškumas*. Šis A. Fominos kūrinys reflektuojamas nusistovėjusių normų apvertimas yra ironiškas, nes Ūla Lietuvos karaliaus Mindaugo vardą suteikia sovietiniam pastatui.

Postkolonijinis subjektas, anot teoretikų, yra linkęs save išaukštinti, iškelti. Šiuo atveju posovietinį individą galime traktuoti kaip postkolonijinį. Abi veikėjos – iš šalies, kuri yra (K. Barėno romane) arba buvo (A. Fominos romane) okupuota sovietų. Toje šalyje žmogų varžė, žemino, *mažino* sovietinės ideologijos normos. Galbūt dėl tokios patirties skirtingos protagonistės savo sąmonėje sukūrė tokius panašius įsivaizduojamus pasaulius. Abi šios romanuose vaizduojamos moterys persikėlė į panašią, karalių gyventą, erdvę – pilį ir bokštą. Toks nusistovėjusių normų apvertimas, kai sukeičiamos valdančiojo ir pavaldžiojo pozicijos, atspindi postkolonijiniams (ir posovietiniams) naratyvams būdingą strategiją.

Dar vienas paralelus vaizdinys išnyra apmaščius K. Barėno romane vaizduojamą DP stovyklą ir A. Fominos romane aprašomus skvotus. Tokiose erdvėse žmonės gyvena tik

laikiniai; laikinumą liudija ir šių daiktavardžių semantika. Romanuose žmonės, apsistojantys DP stovykloje ir skvotuose, neturi savo vietos, namų. Be to, aprašant šias buvimo vietas ypač pabrėžiamas ankštumas: žmonės gyvena susigrūdę. Apskritai pastebėta, kad, be DP stovyklos ir skvotų, romanuose pasikartoja ir kiti tarpinį, pereinamą protagonistų (e)migrančių būvį žymintys įvaizdžiai: autobusai, traukiniai, stotys, kelias, takas, taip pat – ribą tarp dviejų erdvių – namų vidaus ir išorės – ir perėjimą, patekimą iš vienos erdvės į kitą žymintys objektai: slenkstis, langas, tvoros.

Be to, abiejuose romanuose ryškiai reflektuojama dirbančio žmogaus patirtis. K. Barėno romane fabrikas, kuriame dirba Veronika ir jos vyras Kostas, minimas net aštuoniolikoje skyrių (romane – 21-as). Šventariai gyvena darbininkų gatvėje ir save vadina darbininkais (Barėnas, 1997, 200, 261). A. Fominos romane taip pat apstu aprašymų, kaip protagonistė Ūla ir kiti veikėjai nuolat dirba sunkų, alinantį fizinį darbą: „visi čia gimę dirbti“ (Fomina, 2011, 378). Darbas kaip veikla kūriniuose tampa emigraciją apibūdinančia ypatybe. A. Fominos romane darbas atspindi ir sovietinę sistemą, kuri aktyviai deklaravo darbo svarbą ir darbininkų valdžią.

Svarbu paminėti, kad abiejuose kūriniuose parodomas žmogaus, (e)migranto vienišumas ir jo jaučiamas bendruomenės trūkumas. Tiek Veronika, tiek Ūla yra uždaros asmenybės, daug laiko praleidžia vienos, paskendusios mintyse, prisiminimuose, apmąstymuose. Šis vienišumo motyvas, ryšio su bendruomene stygius romanuose įprasmintas skirtingais būdais ir formomis, jį nulemia skirtingos aplinkybės (pavyzdžiui, K. Barėno romane lietuvių bendruomenės susiskaldymas ir intrigos, Veronikos vyro mirtis; A. Fominos romane Ūla vaizduojama kaip nedraugiška, kritiška, jos vengia, šalinasi draugai, o romano pabaigoje išduoda (Ūlą draugas pameta autobusų stotyje, išsikrausto iš paskutinio skvoto, kuriame drauge gyveno, ir nutraukia su ja ryšius)). Tačiau šiuo atveju daug svarbiau, kad skirtingos rašytojų strategijos išryškina tą patį vienišumo motyvą, atveria tam tikrą dėsningumą emigraciją vaizduojančioje lietuvių literatūroje.

Galimų pasaulių teorijoje teigiama, kad naratyve „pagrindinis veikėjų tikslas yra išspręsti konfliktą suderinant visus jų privačius pasaulius su faktiniu tekstiniu pasauliu“ (Ryan, 2008, 448). Analizuojamuose romanuose šis pasaulių suderinimas (į)vyksta skirtingomis kryptimis ir skirtingais būdais. Tai susiję ir su reprezentuojamo laiko aplinkybėmis, istoriniais, politiniais klausimais, moterų amžiumi. „Dvidešimt vienos Veronikos“ pabaigoje, paskutinėje novelėje, vaizduojamas Veronikos gyvenimas po vyro Kosto mirties. Ji nebenori būti tarp žmonių ir užsidaro namuose su kate – savo privačiame pasaulyje: „Gyventi: pavalgyti ir padoriai išsi-miegoti. Daugiau nieko ir nebeliko“ (Barėnas, 1997, 389). Ši citata ir naratoriaus žodžiai „geriau vienai“ (Barėnas, 1997, 395) liudija galutinį moters užsisklendimą, susitaikymą su viskuo, kas ir kur įvyko. Romane „Mes vakar buvom saloje“ Ūla nesavai aplinkai – nesavam pasauliui – priešintis nenustoja: palieka Angliją ir sugrįžta į Lietuvą. Tai reiškia arba konflikto išsprendimą, arba tam tikrą laimingą pabaigą, kurios Veronika nesulaukia.

APIBENDRINIMAS

K. Barėno ir A. Fominos kūrinių analizė ir palyginimas atskleidė kiek netikėtus juose pasikartojančius motyvus. Per šiuos motyvus išryškėjo galimi lietuvių kultūros ženklai. Taigi,

skaitydami romanus galime *skaityti* ir savo kultūrą. Skiriasi autoriai, jų gyventas, aprašytas laikotarpis, skiriasi romanų struktūra, tačiau abiejuose: a) iškyla paralelus postkolonijinio (posovietinio) individo, lietuvio, mažos tautos atstovo, siekis *išsiaukštinti*. Protagonistės apsigyvena galią simbolizuojančiose erdvėse – karališkoje pilyje ir bokšte. Šie pilies ir bokšto įvaizdžiai kontrastuoja metonimiam (apgriuvusios ar nebaigtos statyti) lietuviškos trobos vaizdinui. Taip apverčiamos valdančiojo ir pavaldžiojo pozicijos; b) reflektuojama žmogaus benamystė (DP stovykla ir skvotai) ir itin stiprus poreikis turėti namus, taip pat emigranto vienišumas, darbininkiška būtis svetimoje šalyje; c) pasikartoja tarpinį, pereinamą protagonisčių (e)migrančių būvį ženklinantys įvaizdžiai: autobusai, traukiniai, stotys, kelias, takas, taip pat ribą, perėjimą žymintys objektai: slenkstis, langas, tvoros.

LITERATŪRA

- Barėnas K. (1992). Kazimieras Barėnas // Bradūnas K., Šilbajoris R. (red.). Lietuvių egzodo literatūra. Čikaga: Lituaniistikos institutas.
- Barėnas K. (1997). Dvidešimt viena Veronika. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Bridgeman T. (2007). Time and Space // Herman D. (eds). The Cambridge Companion to Narrative. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fomina A. (2011). Mes vakar buvom saloje. Kaunas: Kitos knygos.
- Lange A., Fincham G., Hawthorn J., Lothe J. (eds.) (2008). Literary Landscapes: From Modernism to Post-colonialism. New York: Palgrave Macmillan.
- Lietuvių kalbos žodynas. <http://www.lkz.lt/startas.htm>.
- Peleckis-Kaktavičius L. (2004). Kazimieras Barėnas: gyvenimas ir kūryba. Monografija. Vilnius: Varpai.
- Petrulionytė J. (2012a). Man svarbu dalintis. Interviu su Aleksandra Fomina. <http://www.kamane.lt/Studentu-avilys/RASYTOJUS-KALBINA-VDU-LITERATUROS-IR-SPAUDOS-PIRMOJO-KURSO-MAGISTRANTES9> (žiūrėta 2012 08 06).
- Petrulionytė J. (2012b). Interviu su Aleksandra Fomina. Asmeninis archyvas.
- Pflugmacher T. (2008). Description // Herman D., Jahn M., Ryan M.-L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London, New York: Routledge.
- Ritivoi D. A. (2008). Identity and Narrative // Herman D., Jahn M., Ryan M.-L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London, New York: Routledge.
- Ryan M.-L. (2008). Possible Worlds Theory // Herman D., Jahn M., Ryan M.-L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London, New York: Routledge.
- Ryan M.-L. (2012a). Space // Hühn P., Pier J., Schmid W., Schönert J. (eds.). The Living Handbook of Narratology. <http://www.lln.uni-hamburg.de/article/space> (žiūrėta 2013 10 21).
- Ryan M.-L. (2012b). Space, Place and Story. <http://users.frii.com/mlryan/spaceplace.pdf> (žiūrėta 2013 02 22).
- Ryan M.-L. (2012c). Space, Maps and Narrative in the Digital Age. Paskaitos, išklaustytos Stokholmo universiteto Literatūros ir idėjų istorijos departamente, medžiaga, spalio 1.
- Ronen R. (1997). Description, Narrative, and Representation // Narrative 3.
- Subačius P. (2006). Postkolonijinė kritika // Jurgutienė A. (sud.). XX a. literatūros teorijos. Vilnius: VPU leidykla.
- Subačius P. (2010). Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje // Jurgutienė A. (sud.). XX a. literatūros teorijos: konceptualioji kritika. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Tuan Y.-F. (2001). Space and Place. The Perspective of Experience. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

TŽŽ (2001). *Tarptautinių žodžių žodynas* / Kinderys A. (red.). Vilnius: Alma littera.

Williams P. (2008). *Postcolonialism and Narrative* // Herman D., Jahn M., Ryan M.-L. (eds.). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London, New York: Routledge.

Justina Petrulionytė

THE SIGNS OF LITHUANIAN IDENTITY IN THE NOVELS BY LITHUANIAN MIGRANT WRITERS: K. BARĖNAS' "TWENTY-ONE VERONICA" AND A. FOMINA'S "YESTERDAY WE WERE ON THE ISLAND"

Summary

The article discusses the issue of the represented space in the narratives by two Lithuanian authors – Kazimieras Barėnas (1907-2006), who emigrated to England in 1947 and lived there till the end of his life, and Aleksandra Fomina (b. 1981), who lived in England for some time. Postcolonial approach to text allows shedding light on the images, which appear in both authors' novels, as possible signs of Lithuanian culture and problematic (e)migrant identity. The woman protagonists of the novels – Veronika and Ūla – could be called postcolonial (postsoviet) subjects: both of them are from a small (post)occupied country, but locating themselves figuratively in the spaces, which symbolize power – in the imaginary royal castle (in Barėnas' "Twenty-One Veronica") and the tower (in Fomina's "Yesterday We Were on the Island"), they invert the positions of power and subordination. The images of castle and tower create an opposition to the metonymic image of (ruined or unfinished to be build) Lithuanian farmhouse. Although the periods and forms of the Lithuanian (e)migration represented in the novels are different, both novels reflect the (e)migrant's homelessness (through the depiction of Veronika living in DP camp and Ūla – in Squatter Houses) and her intense need to have a home, as well as emigrant's loneliness, lack of relation with community, and the experiences of working person in foreign country. In both novels the reoccurring images of buses, trains, stations, path, threshold, window, and fences mark the (e)migrant's transitive state and liminality.